

Asbjørn Dagsgard: Målet i Lom og Skjåk. Grammatikk og ordliste.
Lom og Skjåk kommune 2006, 476 s.

Meldt av Arnold Dalen

1 Bakgrunn og emne

Bak denne monografien ligg det ein imponerande arbeidsinnsats. Asbjørn Dagsgard har i løpet av mange år samla eit stort materiale frå dialekten i Ottadalen, og i denne ruvande boka har han systematisert og analysert dette materialet.

I forordet gjer Dagsgard greie for dei kjeldene han har nytta. Han seier at eit viktig mål med denne undersøkinga er å vise samanhengen med gammalnorsk, og han har da vori ute etter den tradisjonelle, til dels arkaiske, dialekten, og har derfor søkt til dei heimelsfolka som satt inne med kunnskap om den. Boka hans er såleis eit uvanleg fenomen blant nyare dialektframstillingar som mest har vori dominert av sosiolingvistikken, og har meir samanheng med eldre, diakron dialektologi. På mange måtar går Dagsgard lenger enn dei eldre dialektgranskane, ved å prøve å finne direkte tilknytingspunkt mellom ottadalsdialekten og gammalnorsk. Dette er ei prisverdig målsetting – den språklege samanhengen er trass alt ein realitet når det gjeld dei norske målføra – men har nok skapt ein del forklaringsproblem for Dagsgard.

Målet i Lom og Skjåk er delt i to, først ein grammatikk på om lag 170 sider som består av ei formlære og ei lydlære, og deretter ei ordliste på nesten 300 sider.

2 Ordlista

Ordlista inneheld ein 6300–6400 oppslagsformer. Det er opplyst om gammalnorsk form ved dei orda der denne samanhengen er klar, og det er gitt grundige definisjonar av orda. Det er spesielt positivt at Dagsgard har så fyldige forklaringar av det semantiske innhaldet i kvart ord og at han gir så mange eksempel på bruken av ordet i ulike samanhengar. Han opplyser i forordet at samlinga ikkje er fullført, at det er tilfeldig kva ord som har kommi med, og at han har prøvd å samle ord som hørte til daglegtalen i eldre tid, ord som no i stor grad har vorti avløyst av ord frå skriftspråket (s. 10). Han har fått med ein stor del av vokabularet som var knytt til det gamle jord- og skogbrukssamfunnet, men det er sikkert enno mykje meir å finne, og ein kan håpe at han held fram med innsamlingsarbeidet sitt. I det han har fått med i ordasmlinga, som han har kalla berre for “Ordliste”, er det i alle fall mykje verdifullt kulturhistorisk materiale.

3 Formlæra

Den første delen av grammatikken, formlæra, er eit tradisjonelt oversyn over substantiv, pronomen, adjektiv, adverb, talord, preposisjonar og verb. Her er det gjort greie for bøy-

ingssystem, og det er forklaringar på lydutviklinga frå gammelnorske former til dei tradisjonelle formene i dialekten. Det er også tatt med ein del om syntaktiske forhold, f.eks. om utelating av ‘å’ og ‘og’ i konstruksjonar med fleire verb, med mange eksempel og klare reglar (s. 101–03), om bruken av konjunktiv (s. 98–100), og det er ein eigen bok om kasus (s. 103–17), der særleg dativbruken er grundig framstilt. Til slutt i formlæra har Dagsgard eit kapittel om nominale samansetningar (s. 117–31).

4 Lydlæra

I lydlæra blir ulike lydovergangar behandla. Litt overraskande dreier “Palatalisering I” (s. 134–42) seg ikkje om palatalisering av opphavleg dental, men om diftongering av vokal framfor konsonant som tidlegare må ha vori (og kanskje enno er) palatal. Denne terminologien går da igjen i forklaringar i formlæra. “Palatalisering II” (s. 142–46) er om palatalisering av velar framfor opphavleg fremre vokal i bøyingsformer og avleiring. Også her har Dagsgard sett opp eit stort eksempelmateriale.

Vidare er det eit langt kapittel om jamning, eit fyldig oversyn over og drøfting av jammingsformer i ulike morfologiske kategoriar: substantiv, verb, adjektiv, adverb og preposisjonar, eit par konjunksjonar (*si'a* og *mæ* – den siste tolka som forkortning av gno. *meðan*, men truleg er det same ordet som preposisjonen *mæ*), og interjeksjonen *ty* ‘ty’. Til slutt er reglane for jamning sett opp.

I kapitlet “Stuttstavingar” (s. 161–68) er det ei lang alfabetisk liste over einstavingsord med kort kvantitet (om lag 280 ord), og ei liste over om lag 50 minimale par med einstavingsord, der berre kvantitetten er tydingsskiljande. Her er ei kortstaving, f.eks. *tåg* ‘taug’, sett opp mot ei staving med lang vokal: *tå:g* ‘tøg, rottrevl’. Til slutt har han ei kort liste over dei tilfella der det er motsetning på tre nivå: kortstaving : langstaving med lang vokal : langstaving med lang konsonant, f.eks. *låk* ‘lokk (på gryte osv.)’ : *lå:k* ‘sjuk, dårleg’ : *låkk* ‘(ku)lokk’. Desse grundige oversyna gir oss ei klart bilde av dei spesielle kvantitettsforholda i ottadalsdialekten.

Som nemnt har Dagsgard definert diftongering av vokal framfor palatal og velar konsonant som palatalisering. Det er eit val som kan diskuteras, og spesielt gjeld det diftongeringa av bakre vokal (*a* og *o*) framfor velar, som er eit utbreidd fenomen både framfor opphavleg -*g* og -*gg* (jf. *skau(g)*, *tau(g)*, *smau(g)*, *daugg*, *haugg*, *taugg* (pret.) osv i andre dialektar), og kan henge saman med labial koartikulasjon ved *g*. På grunn av dette valet er kapitlet om diftongering og monoftongering (s. 168) nødvendigvis svært kort og viser berre forenkling av *ei* framfor -*ns* (*ræns* ‘kø ‘reinske’, *ræns* ‘bukk ‘reinsbukk’) og nokre tilfelle av forenkla *au*, først og fremst framfor -*m* (*drå:m* ‘draum’, *tå:m* ‘taum’).

5 Ymse problem

Den første delen av framstillinga, Grammatikk, har Dagsgard disponert slik at oversynet over formlæra – som også inneholder ein god del syntaks – kjem før lydlæra. Dette valet er ikkje så heilt heldig. Det har ført til at han forklarer lydovergangar nesten ved kvart tilfelle der dei forekjem, f.eks. der ein opphavleg utlydande fullvokal er redusert til *ə*, men er bevart som *e* eller *a* når det hadde vori ein konsonant etter. I framstillinga av morfologien blir det derfor mange gjentakingar og til dels inngåande forklaringar på fonetiske forhold som, dersom lydlæra hadde vori sett opp først, kunne ha vori sett opp som generelle reglar som det kunne visas til under formlæra.

Ei viktig målsetting for Dagsgard er, som nemnt, å vise det gammelnorske grunnlaget for dialekten han framstiller. Det er tydeleg at han kjenner den norrøne grammatikken godt. Han har påvist mange klare samanhengar, f.eks. at endinga -*ə* i ubunden fleir-

tal av hankjønnssubstantiv må komma frå den gamle akkusativforma, der *-a* stod i utlyd (s. 16 og 21). I og med at det er ein arkaisk dialekt han skriv om, viser det gammalnorske grunnlaget seg i mange av dialektformene. Det som i enkelte tilfelle kan vera problematisk, er at det er dei normerte norrøne formene som er utgangspunkt for drøftingane. På s. 44 er det ei lang og innfløkt fonetisk forklaring på overgangen frå bøyingsformer av pronomenet *einhverr* til *ing'kåyn – ing'kor – ing'kårt – ing'kvar*. Samanhengen blir straks enklare når ein tar utgangspunkt i den gamle austnorske forma *einhvarr*.

Dagsgard har mange fonetiske forklaringar på lydovergangar, men ikkje alle er like overtydande, for her er det mange fallgruver. Det er aldri nokon ein-til-ein-formel for samanhengen mellom gammalnorsk form og dialektform. Forhold som forenkling, utjamning, analogi og trykkposisjon kjem inn og forstyrrar bildet. Dagsgard nemner nok slike forhold også, men har ein tendens til å ville finne lydlege forklaringar, og da kan det innimellom bera gale av stad. Om konjunktivformene *fyn`gø* og *jyn`gø* seier han for eksempel at "stammevokalen [i] har vorte påverka av konsonanten etterpå. Konsonanten -ng blir uttala ved eit stengsel lengst bak i munnhola, dette har påverka uttala av vokalen framfor, slik at artikulasjonsstaden for denne har vorte flytta bakover, og ein har fått overgang frå -i til -y" (s. 100). No er både *i* og *y* fremre vokalar. Forskjellen mellom dei er at den eine er runda og den andre ikkje, og det er *f*-en som har runda *i*-en i *fyn`gø*. Forma *jyn`gø* må da vera analogisk. At *ng*-lyden har runda vokalar er i tilfelle eineståande. I staden for den lange og kompliserte forklaringa på preposisjonen *sy'na* (s. 63) hadde det greidd seg med ei tilvising til gno. *sunnan* som har fått *u>y* framfor tidlegare palatal *n*, og jamvektskvantiteten må komma av bruk av ordet i trykklett posisjon.

6 Transkripsjon

Dagsgard har ikkje brukt lydskrift. For å gjera det lettare for vanlege folk å lesa transkripsjonane har han haldi seg til dei teikna som fins på eit datatastatur, og for enkelte lydar er det brukt kombinasjonar som folk er vane med frå skriftspråket, f.eks. *ng*, *kj*, *sj*, *rn*. Eitt lydskriftteikn har han likevel mått bruke, nemleg *ə* for å kunne markere det fonefatiske skiljet som er i dialektten mellom schwa og den vanlege fremre *e*-en. (Her må det i trykkeriet ha skjedd ein feil, for i den første delen, "Grammatikk", er det brukt rett teikn, men i ordlista er schwa-en skriven som ein spegelvendt e.) Innimellom sett han opp former i IPA for å gjera det tydeleg kva lyd det er tale om, f.eks. under drøftinga av assimilasjonsproduktet av *r + dental* og *tjukk l + dental* s. 173. Som teikn for den tjukke *l*-en har han brukt pundteiknet, *ɿ*. Det er brukt av mange andre i transkripsjon av dialekt, men ser ikkje heilt pent ut, slik som her, også blir brukt dobbel *ɿɿ*.

Transkripsjonen er da verken fonetisk eller fonemisk. Det er vel bakgrunnen for at han opererer med dobbel *ɿɿ*. Han gjer greie for dette valet på s. 176. Her seier han at ein tjukk *l* kan vera lang ved at første fase av artikulasjonen blir halden. Det er likevel tvilsamt om dette er normal uttale, sjølv om eg blir tatt til inntekt for dette. Den retroflekse *l*-en er jo berre eitt tungeslag og er såleis ikkje fonetisk lang, bortsett frå ved emfase. Da kan, slik som Dagsgard seier, første fase i artikulasjonen forlengas. I ei fonemisk tolking der både vokal- og konsonantlengd er distinkтив, kan ein derimot dobbeltskrive tjukk *l* etter kort vokal og framfor ny konsonant, slik han har gjort, men det må da også gjelde andre konsonantar i same posisjon.

Ein tvilsam transkripsjon er *sjɿ* for framlydskombinasjonen *s+l*: *sjɿaks* (43), *sjɿubbə* (46). Her har *l*-en ikkje tungeslag og kombinasjonen er heller ikkje retrofleks, men alveolar eller postalveolar.

7 Konklusjon

Sjølv om *Målet i Lom og Skjåk* har sine svake sider, er det eit viktig arbeid Asbjørn Dagsgard har levert. Det er ei grundig framstilling av ein interessant dialekt, det er bygd på materiale som forfattaren sjølv har samla inn, eit materiale som på grunn av farten i dialektutjamninga i dag kanskje vil vera til dels utilgjengeleg om få år. Han kan ha redda for ettertida mykje kunnskap om det gamle målet i Ottadalen. I ei tid da det er snakk om språkdød og dialekttdød, er det viktig at nokon tar ansvar for å berge det som kan reddas av dei gamle målføra. Det har Dagsgard verkeleg gjort. Han seier at boka er skriven for sambygdingane i Ottadalen, men det er tvilsamt om alt er like tilgjengeleg for den interesserte lekemann og -kvinne. Dette gjeld særleg dei lange og til dels innfløkte forklaringane på lydlege utviklingar frå gammalnorsk til dialekt. Nyttige og tilgjengelege både for lek og lærde er oversyna han har over bøyingsssystem og lydverk, og utgreiningane om syntaktiske fenomen. Dei er både grundige og systematiske og vitnar om store kunnskapar hos forfattaren. Det er ikkje mange målføreframstillingar som har så utfyllande oversyn over dei ulike morfologiske kategoriene. Her er det bl.a. ei fullstendig liste over ord med konsonantstammebøyning (s. 26–28), og ei alfabetisk liste over alle sterke verb (s. 85–88). Framstillinga av jamning og oversynet over kortstavingar (s. 146–68) må også framhevas som svært verdifulle. Dei som seinare vil undersøke utvikling og forandringar i dialekten i Lom og Skjåk, har i Dagsgards bok eit godt utgangspunkt for si forsking.

Arnold Dalen
NTNU
Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap
7491 Trondheim
arnold.dalen@hf.ntnu.no